

**Füzér Katalin – Gerő Márton – Sik Endre –
Zongor Gábor: Társadalmi tőke és fejlesztés**

(elektronikus verzió, készült 2006-ban)

A tanulmány eredetileg nyomtatásban megjelent:
Füzér Katalin – Gerő Márton – Sik Endre – Zongor Gábor
(2006) „Társadalmi tőke és fejlesztés”: in: *Társadalmi riport
2006*, Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György
(szerk.). Budapest: TÁRKI, Pp. 335–350.

Társadalmi tőke és fejlesztés

Füzér Katalin – Gerő Márton – Sik Endre – Zongor Gábor

1. A társadalmi tőke fogalma és keletkezéstörténete¹

A társadalmi tőkét Coleman szerint „... funkciója definiálja. Nem egyetlen entitás, hanem olyan entítások csoportja, amelyeknek két közös vonásuk van: mindegyik valamilyen társadalmi struktúra aspektusa, és mindegyik megkönnyíti e struktúrán belül a cselekvők – akár személyek, akár testületi aktorok – cselekvéseit.” (Colman 1988: 14)

Bourdieu (1978) felfogásában a társadalmi tőke „azon aktuális és potenciális erőforrások összessége, amelyek a kölcsönös ismeretségek ... intézményesült viszonyai tartós hálózatának birtoklásához kapcsolódnak, ... az egy csoporthoz való tartozáson alapulnak. ... a családi vagy nemzeti vagyoni nemcsak a föld és a termelőeszközök tartoznak, hanem a rokonság és a társak ... a szövetségesek vagy tágabb értelemben a kapcsolatok épségben megőrzendő és rendszeresen ápolandó hálózata, elkötelezettségek és becsületbeli adósságok örökölt szövevénye, egymást követő nemzedékek során felhalmozódott jogok és köteleességek tőkéje támasz, amely hatékonyan mozgósítható, valahányszor rendkívüli helyzetek szakítják meg a mindennapok rutinját” (kiemelés az eredetiben).

Putnam (1993a) első klasszikus művének definíciója a bizalom, a norma és a kapcsolatok szerepéről szól, amelyek együttesen a társadalom hatékonyabb működését teszik lehetővé: „A társadalmi tőke jelen esetben a társadalmi szerveződés olyan jellegzetességeire vonatkozik, mint például a bizalom, a normák és a hálózatok, amelyek az általuk lehetővé tett koordinált cselekvés révén növelik a társadalom hatékonyságát” (Putnam 1993a: 167). Ugyanő egy ekkoriban keletkezett rövid szösszenetében ezzel szemben inkább a fizikai és az emberi tőkével való analógiára játszik rá: „A fizikai és az emberi tőkével – ahogy egy szerszám vagy egy tanfolyam növeli az egyén termelékenységét – azonos módon a „társadalmi tőke” (idézőjel az eredetiben) a társadalomszervezet olyan jellemzőire utal, mint a hálózat, a norma és

¹ A tanulmány alapjául szolgáló kutatást a Nemzeti Fejlesztési Hivatal (NFH) megbízásából a TÁRKI készítette. A teljes tanulmány olvasható a www.socialnetwork.hu és a www.tarki.hu honlapokon.

a bizalom, amelyek mindenki számára elősegítik a koordinációt és a kooperációt. A társadalmi tőke növeli a fizikai és az emberi tőkébe való beruházás hasznát.” (Putnam 1993b: 1–2).

Legújabb művében (Putnam–Gross 2002), ami egyben a társadalmi tőke és a demokrácia összefüggését a világgazdaság vezető országaiban vizsgáló kötet bevezetője is, ismét gondosan kerüli a fogalom definiálását, helyette a következő laza – mondhatnám igazán putnami – megoldást választja: „A társadalmi tőke elméletének lényege igazán egyszerűen megragadható: a társadalmi kapcsolatok fontosak. Elsősorban azoknak, akik e hálózatok részei. A mikroökómia nyelvén szólva, a hálózatoknak magán- vagy „belső” (sic!) hozadéka van” (Putnam–Gross 2002: 6).

A társadalmi tőke koncepció születésének pillanatától kezdve policy-orientált volt, másként a társadalmi tőke fogalom használatához nagyon gyakran társult politikai cél, ideológia és/vagy cselekvésre való készítés. Természetesen ez sokféle formát ölthetett: lehetett az oktatás társadalmi hatékonyságát növelő mozgalom, a lakóhelyi szegregáció káros hatásait elkerülni segítő egyesület, de lehetett hagyományos közösségi értéket védő kör vagy az állami és/vagy piaci túlhatalom elleni helyi vagy globális küzdelmet szolgáló kezdeményezés.

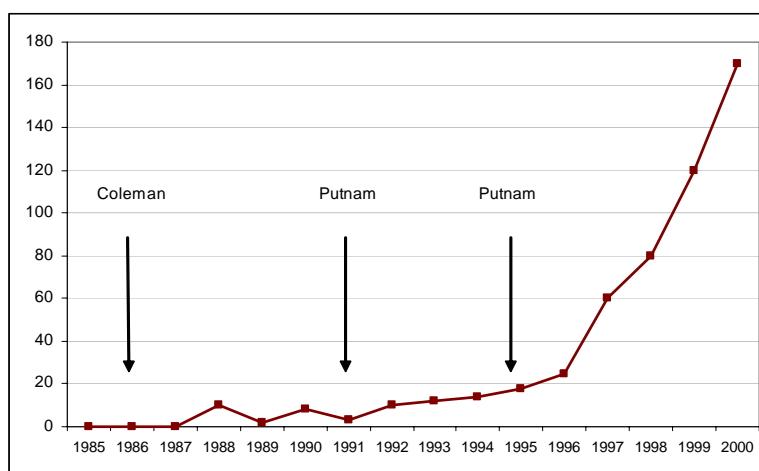
A társadalmi tőke fogalom elterjedése Robert Putnam amerikai politológusnak köszönhető. Putnam (1993a) első munkájának már a címe is erősen cselekvésorientált², mint ahogy az utolsó fejezet utolsó mondata sem kevésbé az: „Társadalmi tőkét teremteni nem egyszerű, de a demokrácia működőképessé tételének ez a kulcsa.” (Putnam 1993a: 185). A szerző ugyanebben az évben született rövid dolgozata áthelyezi a társadalmi tőke diskurzusát az Újvilágba (Putnam 1993a), s az 1992-ben történt Los Angeles-i etnikai fordulást a társadalmi tőke eróziójának jeleként felmutatva felhívást intéz a nemzethez, hogy cselekedjen, s ehhez melegen ajánlja a társadalmi tőke koncepcióját. Putnam maga sem rest, s a kilencvenes évek közepén útjára indítja a cselekvésorientált társadalmi tőkeépítő mozgalom elsőfecsckéjét a *Saguaro Szemináriumot*.

A fentiek fényében nem meglepő, hogy már a kilencvenes évek közepén egyszerre sok helyen fedezték fel a társadalmi tőkében a társadalmi gondok megoldásának addig hiányzó kulcsát, vagyis azt a társadalmi tényezőt, amivel a szegénység, a kirekesztettség, a tévútra tévedő fejlesztések problémája megoldhatóvá válik. Olyan nagyhatású nemzetközi szervezetek, mint a Világbank vagy az OECD társadalmi tőkét elemző és fejlesztő projekteket indít,

² „*Making democracy work*”, amit akár úgy is magyarázhatunk, hogy „*Előre a működőképes demokráciáért*”.

a társadalmi tőke mérésének problémáit az ENSZ statisztikai hivatala, de a legtöbb módszertani kutatásban élenjáró nemzeti statisztikai szervezete is munkatervébe illeszti, s a társadalmi tőke koncepciója megkerülhetlenné válik a világ valamennyi agytrösztje számára. A társadalmi tőke koncepciója a nemzetközi fejlesztési szakirodalomban (különösen az USA, Nagy-Britannia, Írország, Ausztrália, Új-Zéland esetében) jó tíz éve jelen van, és az Európai Unió fejlesztési rendjébe illeszkedő II. Nemzeti Fejlesztési Terv előmunkálatai során is többször felmerült e koncepció (vagy egyes elemei) alkalmazhatóságának kérdése. Különböző agytrösztök terveiben fel-felmerül a társadalmi tőke koncepciója³.

1. ábra. A társadalmi tőke fogalom előfordulása 1985 és 2000 között (esetszám)

Forrás: PIU (2002: 9)

2. A társadalmi tőke koncepciójának felértékelődése a világban

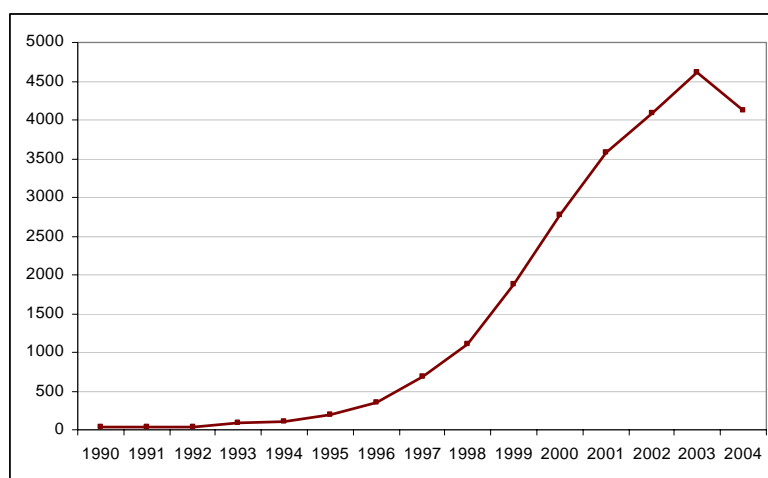
A társadalmi tőke fogalmának gyors elterjedését mutatja, hogy míg 1981 előtt mindössze húsz, addig 1996 és 1999 között 1003 alkalommal fordult elő társadalomtudományi hivatkozásokban a társadalmi tőke fogalma (Winter

³ Ilyen például (1) a Professzorok Batthyányi Körének Szent István-terve, amelyben önálló fejezet foglalkozik a társadalmi tőke fontosságával (www.bla.hu/professzorok/dl/szit-jun-18.pdf), (2) a DEMOS Stratégiai Auditjának (www.demos.hu/Audit) több részlete, vagy (3) a TÁRKI *Kockázat és Bizalom* című elemzése (www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a719.pdf).

2000). Ezt a folyamatot jól illusztrálja egy a társadalmi tőke nagy-britanniai fejlesztésével foglalkozó tanulmány eredménye is (1. ábra).

Látható, hogy a társadalmi tőkére gyakorlatilag nem történt hivatkozás a Coleman cikk (1988) előtt, illetve, hogy Putnam olasz, de különösen amerikai társadalmi tőkéről szóló művei (1993 és 1995) hatására megszaporodott a társadalmi tőke fogalom használata.

2. ábra. A társadalmi tőke (social capital) fogalom évenkénti előfordulása a Google Scholar keresőgép segítségével 1990 és 2004 között (esetszám)

Forrás: Sik (2005)

Megjegyzés: A keresés módja: *advanced search with „social capital”*; ideje: 2005. november 3.

Tanulságos megnézni, hogy e tanulmány születésének pillanatában mit láthat egy kutató, ha a társadalmi tőkét a *Google*-on keresztül akarja kutatni. Ha a „social capital” szókombinációra⁴ keresünk rá 1 040 000 találatot kapunk, melyek közül első helyen a Putnam névvel fémjelzett www.bowling-alone.com honlap jeleskedik. Ha kifejezetten csak a szakirodalomra akarunk koncentrálni, akkor ismételjük meg a fenti keresést a *Google Scholar* keresőn. A keresést az 1990–2004 időszakra leszűkítve ismét a korábban látott ábra trendjét tapasztaljuk, de a görbe utolsó szakaszát vizsgálva 2001 után

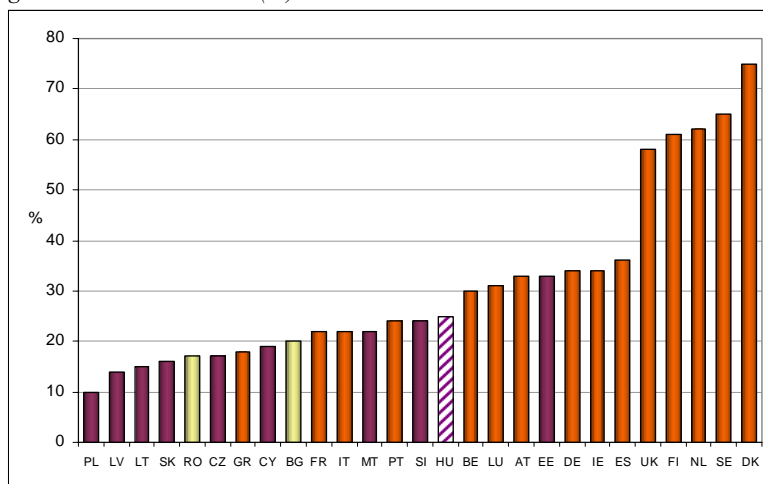
⁴ A keresés technikája: különleges keresési módban oly módon kell keresni, hogy csak akkor jelezzen találatot a kereső, ha a két szó együtt fordul elő, bárhol a weblapon belül és időbeli megkötés nélkül.

lassulást, majd 2004-ben visszaesést tapasztalunk (2. ábra). Ez vagy átmeneti megtorpanást vagy a „járvány” végét jelentheti. Ha a jövőben az idézettség meredeken fog csökkenni, az a társadalmi tőke kutatás divatjának végét, ha némi csökkenés után stabilizálódik, a társadalmi tőke kutatásának érett szakaszba jutását jelzi majd.

3. A társadalmi tőke a mai Magyarországon

A magyarországi társadalmi tőke helyzete az Európai Unió országaiéhoz viszonyítva a legfrissebb – a *European Social Survey* és az *Eurobarometer* adatait feldolgozó – kutatás eredményei szerint (Wallace 2005) a következőképpen foglalható össze:

3. ábra. Az általánosított bizalom értéke az Európai Unió országaiban⁵, valamint Bulgáriában és Romániában (%)*

Forrás: Eurobarometer 2004 alapján Wallace (2005).

Megjegyzés: * Azok aránya, akik szerint az emberekben meg lehet bízni.

⁵ A tagállamok neveinek rövidítésére tanulmányunkban az EU-ban alkalmazott kétkarakteres rövidítéseket alkalmazzuk: BE – Belgium, CZ – Cseh Köztársaság (Csehország), DK – Dánia, DE – Németország, EE – Észtország, EL – Görögország, ES – Spanyolország, FR – Franciaország, IE – Írország, IT – Olaszország, CY – Ciprus, LV – Lettország, LT – Litvánia, HU – Magyarország, MT – Málta, NL – Hollandia, AT – Ausztria, PL – Lengyelország, PT – Portugália, SI – Szlovénia, SK – Szlovákia, FI – Finnország, SE – Svédország, UK – Egyesült Királyság, BG – Bulgária, RO – Románia, HR – Horvátország, TR – Törökország.

- Az általánosított bizalom szintje Magyarországon 25%, ami az EU 25 tagállamának átlaga (30%) alatt, de az újonnan csatlakozott országok átlaga (15%) felett van. Ha a bizalom szintje alapján három csoportba soroljuk az EU-országokat (3. ábra), akkor Magyarország az alacsony bizalom-szintű (Lengyelországtól Magyarorszáig terjedő) csoport tetején található, azaz ebben a csoportban a legmagasabb bizalomszinttel rendelkező ország.
- A politikai intézményekbe vetett bizalom szintje Magyarországon a rendőrség és a bíróság kivételével az átlagosnál – sőt az EU-15 átlagánál is – magasabb (1. táblázat).

1. táblázat. A politikai intézményekbe vetett bizalom (átlagpont)

	Parlament	Bíróság	Rendőrség	Politikusok	Európai Parlament	ENSZ
Magyarország	5,0	5,1	4,9	3,9	5,7	6,0
EU-15	4,7	5,3	6,3	3,7	4,6	5,2
<i>Összesen</i>	<i>4,6</i>	<i>5,1</i>	<i>6,1</i>	<i>3,6</i>	<i>4,6</i>	<i>5,3</i>

Forrás: European Social Survey, 2002–2003 alapján Wallace (2005).
Megjegyzés: A véleményeket egy 0-tól 10-ig terjedő skálán mérték.

- A civil társadalom kiterjedése viszont igen alacsony Magyarországon. Amíg a 27 vizsgált európai országban átlagosan a megkérdezettek 55%-a (ezen belül az EU-15-ökben a kérdezettek 49%-a, az EU-25 országokban 53%-a, az újonnan csatlakozott tíz ország esetében pedig 72%-a) nem tagja semmilyen civil szervezetnek, addig Magyarországon ez az érték 79%⁶.
- A személyes kapcsolatok kiterjedtsége szempontjából vegyes a kép (2. táblázat).

⁶ Az Eurobarometer 2004-es adatai alapján (Wallace, 2005). Az értékek némileg eltérőek, de a trend hasonló, ha az European Social Survey adatait nézzük: eszerint az EU-15 országokban a megkérdezettek 43%-a, Magyarországon 73%-a nem tagja semmilyen civil szervezetnek (Wallace, 2005).

2. táblázat. A személyes kapcsolatok terjedelme (%)

	EU-25	EU-15	10 csatlakozó ország	Magyarország
Barátokkal való találkozás gyakorisága				
Hetente többször	33	34	30	31
Havonta egyszer sem vagy soha	13	13	16	21
Munkatársakkal munkahelyen kívüli találkozás gyakorisága				
Hetente többször	8	8	11	12
Havonta egyszer sem vagy soha	54	55	44	40
Szomszédokkal való társasági együttlét gyakorisága				
Hetente többször	15	13	20	5
Havonta egyszer sem vagy soha	53	55	46	76
Barátokkal, rokonokkal vagy munkatársakkal való bizalmas beszélgetés gyakorisága				
Naponta vagy hetente többször	–	47	–	23
Havonta egyszer sem vagy soha	–	8	–	31

Forrás: European Social Survey 2002–2003 és az Eurobarometer 2004 alapján Wallace (2005)

Eszerint:

- a barátokkal gyakran találkozó aránya átlagos, de a barátokkal ritkán vagy sosem találkozó aránya magas⁷,
- A fentiekkel ellentétes a munkatársakkal való munkahelyen kívüli barátság elterjedtsége.
- A szomszédokkal való társasági kapcsolatok szinte ismeretlenek Magyarországon⁸, és
- a bizalmas társalgás sem jellemzi a magyar kultúrát⁹.

A 4. ábra alapján ehhez azt is hozzátehetjük, hogy a háztartások közötti segítségnyújtás mindkét iránya ritkább Magyarországon, mint a Európai Unió többi országában.¹⁰

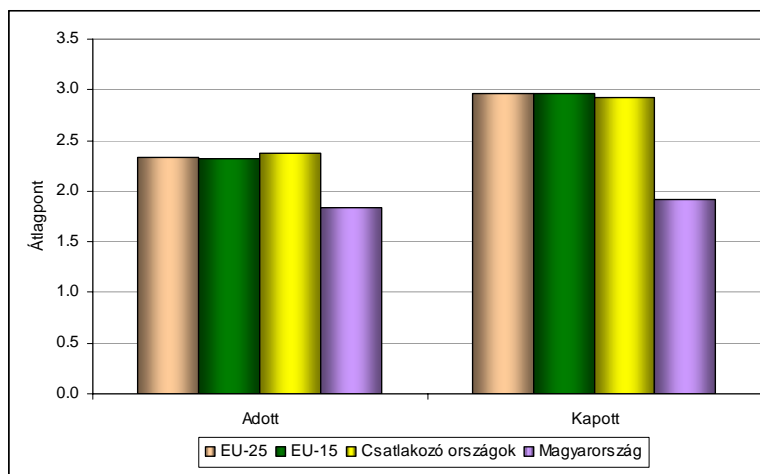
⁷ Ilyen vagy valamivel nagyobb arányban csak Észtországban, illetve három mediterrán országban (Málta, Olaszország, Spanyolország) ritkák a barátokkal való találkozások.

⁸ Hasonlóan magas arányt Olaszország és Spanyolország esetében tapasztalunk.

⁹ Ebben egyedül Görögország ér Magyarország nyomába (24%).

¹⁰ E tekintetben ismét a mediterrán országok (Ciprus, Görögország, Málta, Olaszország és Portugália) helyzete áll legközelebb Magyarorszáéhoz.

4. ábra. Az adott és kapott segítségek száma (átlagpont)

Forrás: Eurobarometer 2004 alapján Wallace (2005).

Össességében a magyarországi társadalmi tőke az Európai Unió országaival való összehasonlításban olykor alacsonynak tűnik (általánosított bizalom, civil társadalmi aktivitás, barátság (különösen annak intimebb, illetve segítségnyújtásban megnyilvánuló formái)), olykor átlagos vagy annál valamivel magasabb (politikai intézményekbe vetett bizalom, munkatársi barátság).

A csatlakozott és csatlakozásra váró országokhoz, valamint a volt Szovjetunió tagállamaihoz viszonyítva¹¹ a következőképpen lehet jellemezni a magyarországi társadalmi tőkét (Rose 2005):

- *Az állam iránti bizalom:* A vizsgált két csatlakozásra váró és a három volt szovjet köztársaság lakosságának túlnyomó többsége (84%) szerint, a nyolc Európai Unióhoz csatlakozott ország megkérdezettjeinek pedig több mint kétharmada (68%) szerint a korrupció széleskörű. A magyarországi közvélemény ennél valamivel kisebbnek látja a korrupció elterjedtségét (64%).

¹¹ A *New Europe Barometer* adatfelvétel-sorozatban a következő országokat kutatták: EU-hoz csatlakozott országok – Csehország, Észtország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Szlovákia, Szlovénia, csatlakozásra váró országok: Bulgária, Románia és a volt szovjet köztársaságok: Fehéroroszország, Oroszország, Ukrajna.

- *Kapcsolati tőke:* A vizsgált tizenhárom ország megkérdezettjeinek valamivel több mint ötöde (22%) biztos abban, hogy pénzsűke esetén lenne olyan barátja vagy rokona, akitől kb. egy havi jövedelemnek megfelelő összeget tudna kölcsönkapni. Magyarországon ez az érték jóval magasabb (31%), s e tekintetben csak Szlovénia (34%) előzi meg. A kapcsolati tőke másik jellemzője, hogy mennyire bíznak az emberek személyes ismerősökben. A többség (71%) értelemszerűen bízik, s ebben Magyarország sem tér el az átlagostól (74%).¹²
- *Civil társadalom:* A vizsgált országok lakosainak körülbelül hatoda (15%) tagja valamilyen sport-, művészeti, közösségi vagy jótékonyossággal foglalkozó szervezetnek. Magyarország esetében ez az arány valamivel az átlag alatt alakul (12%).
- *Általánosított bizalom:* Az összes megkérdezett közel harmada (30%) általában nem bízik az emberekben (az adott ország lakosaiban). Magyarország esetében a bizalmatlanok aránya sokkal alacsonyabb (19%), ami- ben csak Litvánia (17%) előzi meg.

4. Társadalmi tőke fejlesztési koncepciók a világban: a Világbank és a Saguario Szeminárium

A Világbank társadalmi tőke projektje a nyomor ellen folyó program része. Mivel a program alapelve, hogy a nyomort elsősorban a gazdasági növekedés, illetve a jólét emelése útján lehet leküzdeni, ezért a társadalmi tőke projekt legfontosabb előfeltevése, hogy a társadalmi tőke vagy pozitív hatással van a gazdasági növekedésre, s akkor eszközként használható a gazdasági növekedés fellendítésében, vagy hatása negatív, s akkor a társadalmi tőke e formáitól meg kell szabadítani a közösséget. A társadalmi tőkében a Világbank a már ismert és elismert tőkék (fizikai, pénz és emberi tőke) sorából eddig hiányzó elemet véli felismerni (innen származik a sokszor idézett „társadalmi tőke, mint a hiányzó kapocs” szólam (Grootaert 2001)), aminek hozzárendelése a többi tőkéhez megsokszorozhatja azok fenntartható fejlődést elősegítő hatását.

A Világbank megpróbálja felmérni, hogy a társadalmi tőke mely formái és hogyan lehetnek hasznosak a fejlesztési munkában. Ezek az alapelvek a következők:

¹² A személyes ismerősökkel szembeni bizalom a bolgárok, a románok és az oroszok körében (rendre 46%, 67% és 62%) a legalacsonyabb.

- *A részvétel elve:* Törekednek arra, hogy a projektekből mindig legyen helyi szereplő. Ez biztosítja, hogy a projekt érzékeny legyen a helyi problémákra és a projekt a fejlesztők távozása után is életképes maradjon.
- *A helyi körülményekhez adaptált tevékenység elve:* Mivel a nyomornak mindenhol más és más oka, illetve természete van, ezért a Világbank törekszik az általános elveket a helyi viszonyokhoz illeszteni.
- *A partnerség elve:* A Világbank létrehozta a Partnership Group-ot, amelynek feladata a projektek közötti jelenlegi és jövőbeli stratégiai együttműködés, és további külső partneri kapcsolatok felkutatása, kialakítása. Emellett a Világbank több multiszektoriális együttműködésben is részt vesz.
- *A területi koncentráció elve:* A Világbank elsődleges célja a nyomor, a szegénység csökkentése. Így projektjeit elsősorban a Harmadik Világban és Latin-Amerikában valósítja meg. Az alkalmazási területek sokszínűek, az infrastruktúrafejlesztés, a köz- és egészségügyi szolgáltatások fejlesztése, a bűnözés csökkentése, a város- és vidékfejlesztés, a vízellátás, a gazdaságfejlesztés.

A *Saguaro Szeminárium* Putnam kezdeményezésére jött létre a Harvard Egyetem John F. Kennedy Államigazgatási Iskolájában. A szeminárium célja a következő volt:

- Az adott közösségen, társadalmon belüli bizalom és összefogás szintjének alakulásáról szóló ismeretek terjesztése.
- Olyan projektek és stratégiák kidolgozása, amelyek az amerikai állampolgárok egymás közötti, illetve az amerikai állampolgárok és intézményeik közötti bizalmat és összefogás erejét növelik, erősítik.
- Párbeszéd létrehozására törekedni a különböző szakmák társadalmi tőkefejlesztési gyakorlatáról a munkahelyen és azon kívül, az amerikaiak között, illetve az amerikai állampolgárok és intézményeik között, illetve a társadalmi tőke, a vallás, az egyenlőség és sokféleség kapcsolatáról.

A *Saguaro Szemináriumot* azért hívták össze, mert Putnam és csapata szerint az elmúlt három évtizedben a társadalmi tőke erózióját figyelhetjük meg az amerikai társadalomban. Ennek jele például, hogy az 1960-as évek óta 25%-kal csökkent a választási részvétel, 30–40%-kal kevesebben végeznek önkéntes munkát politikai pártok számára, vagy más szervezeteknek, illetve bizottságoknak. Az 1970-es évek közepe óta 45%-kal csökkent azoknak az amerikaiaknak az aránya is, akik barátait vendégül látják otthonukban. Ennél is aggasztóbbnak látják, hogy az amerikaiak kétharmada nem bízik másokban, míg ennek aránya 60% volt 30 éve. És bár a karitatív és más

nonprofit szervezetek száma nőtt, önkénteseik száma csökkent, ami komoly veszélyeket rejt magában a közszolgáltatások színvonalának, életszínvonal alakulását, az emberek közérzetének alakulását illetően. A társadalmi tőke csökkenésének legfontosabb okát egyrészt abban látják, hogy az erős civil készségekkel rendelkező generáció előregedett, s a helyüket a kevésbé „civil” generációk veszik át, másrészt a televíziózás elterjedésében, ami elkényelme-síti az embereket és a társas szórakozás (barátok, beszélgetések stb.) helyett magányos időtöltést kínál. Az okok között szerepel továbbá a nők munkába állása is, ami Putnamék szerint gyengíti a nők családi társadalmi tőke fenntar-tó szerepét.

5. Két társadalmi tőkefejlesztési példa Magyarországról: városrehabilitáció és településközi hálózatok

5.1. Városrehabilitáció

A sikeres városrehabilitáció magyarországi programjai eddig kizárólag a fizi-kai környezet infrastruktúrájának megújítására törekedtek (Gerőházi *et al.* 2004; Egedy *et al.* 2005). A lakások, közterek, utak felújítására, valamint az új ingatlanok megépítésére koncentrálo programok sikeres megvalósítása után minden esetben bekövetkezett a felújított városrészek dzsentifikáció-ja.¹³ A megnövekedett lakásfenntartási költségek és a növekvő ingatlanárak a területek korábbi lakosságát ugyanis arra ösztönözték, hogy a felújítás előtti, vagy annál rosszabb állapotban lévő városrészekbe költözzenek. Más esetek-ben a hatóságok programszerűen költöztették el a beavatkozási területről az alacsonyabb státuszú lakókat. A felújított terület dzsentifikációja tehát a város más területeire helyezte át a társadalmi problémák egészét, hozzájárul-va a társadalmi kirekesztés folyamatainak felerősödéséhez az érintett terüle-teken.

Ezzel szemben a szociális városrehabilitáció külföldi példáinak gyakorlati tapasztalatait szem előtt tartva a józsefvárosi Magdolna negyed (Alföldi *et al.* 2005) és a kőbányai Bihari út térségének (VÁTI, 2005) szociális rehabilitáci-ós programjaiba már a tervezés fázisába bevonták a helyieket és a programok célkitűzései között hangsúlyos szerepet kaptak a helyi társadalmak megerősí-tését szolgáló projektelemek. Ezek közül stratégiai fontosságú, hogy a célte-

¹³ A városzociológia és az urbanisztika területén használatos kifejezést elsősorban annak a folyamatnak a leírására használják, melynek során egy fejlesztési program által érintett városi térségben a beköltözések révén emelkedik a célterület lakosságának társadalmi státusa.

rület jelenlegi lakosságának jó része a felújítás után is a területen fog élni, azonban figyelmet fordítanak a szociális elegy kialakítására is, tehát a teljes körű depriváltságot kívánják elkerülni korlátozott számú magasabb státusú család beköltözésének elősegítése révén, ami az összekötő és az összetartó társadalmi tőke kialakulásának egyik fontos terepét biztosíthatja. A program-elemek további átfogó, az egész projekthez köthető, a társadalmi tőkét közvetlenül erősítő eleme, hogy a fizikai környezet megújításának feladataiba a helyieket is bevonják, növelve az iskolázottságot az ehhez szükséges szaktudás elsajátítása révén, valamint a foglalkoztatottság szintjét, még ha csak időlegesen is. A hagyományos közösségfejlesztés programelemei természetesen szintén szerephez jutnak a szociális városrehabilitációban: közösségi házak létrehozása és működtetése; a fiatalok és idősök társas érintkezésének terepeit biztosító létesítmények (klubhelyiségek, sportpályák stb.) létrehozása; a városrész közparkjainak felújítása; valamint a leszakadó rétegek felzárkózására indított programok lebonyolításának színtereit (iskolában, szociális foglalkoztatásban stb.) kialakító programok beindítása. Az összetartó társadalmi tőke erősítésének kiemelten fontos terepeit jelentik a szociális bérlakásokban élőket összefogó bérlői lakástársaságok, illetve a városnegyed lakóinak közösségét átfogó szomszédsági szervezetek. Az utóbbiak keretében megvalósulhat az összekapcsoló társadalmi tőke megerősödése is, hiszen a társadalmi kikeresztődés sok dimenziójában érintett, leszakadó városrészek polgárainak lehetősége nyílik a városrészi fórumokon arra, hogy a döntéshozókkal, a szakemberekkel, a helyi üzletemberekkel és a civil szervezetekkel együtt azonosítsák a lakóterület problémáit és meghatározzák a szociális rehabilitációs program átfogó célkitűzéseit. Az összetartó és az összekötő társadalmi tőke együttes megerősödésére számíthatunk, amennyiben a szociális városrehabilitációs program egyes projektjeit a helyiek aktív részvételével valósítják meg.

5.2. Településközi társadalmi tőke

A településközi kapcsolatrendszer a társadalmi tőke sajátos típusa, amennyiben a kapcsolat alapegysége nem egy személy, hanem egy település. A településközi kapcsolatrendszer társadalmi tőke jellege jól illusztrálható, ha gondolat kísérletképpen elképzelünk egy társadalmi tőke mentes, illetve a három társadalmi tőke típus által dominált településszerkezetet:

- *A társadalmi tőke mentes* helyzetben a települések egymástól elszigetelten, csupán a formális hierarchia által diktált szervezeti rend által előírt módon léteznek. Közös ügyeik nincsenek, információ nem áramlik közöt-

tük, ha bármi olyan feladatuk adódik, amely kooperációt feltételez közöttük, akkor azt a felsőszintű irányítás teljes mértékben „levezényli”.

- Ha az *összetartó társadalmi tőke* dominálja a településközi kapcsolatrendszert, akkor a települések jól elhatárolt, zárt csoportokba rendeződve kooperálnak. Ezek a település-falkák hatékony érdekérvényesítésre képesek, erős „Mi”-tudatuk van, s minden település, amely nem tartozik a csoportba idegen és gyanús, esetleg egyenesen ellenséges területnek számít.
- Ha az *összekötő társadalmi tőke* az úr, akkor a települések nem csoportosulnak, hanem laza hálózatot alkotnak, amelyek nem állandóak és zártak eléggé ahhoz, hogy a települések között szorosabb együttműködés alakuljon. Az ilyen hálózatok igen alkalmasak az információ gyors és széleskörű terítésére, de nem nyújtanak alapot közös identitás létrehozására, illetve közös érdekérvényesítésre.
- S végül, ha az *összekapcsoló társadalmi tőke* a jellemző, akkor a társadalmi tőke mentes állapothoz hasonló helyzet jön létre, azzal a lényeges eltéréssel, hogy most a települések nem csupán a formális, de sokféle informális szál is fűzi a hierarchiában felettük lévőkhöz. Ily módon olyan település-falkák jönnek létre, amelyek „felfelé zártak”, tehát egy patrónus és sok, de egymással kapcsolatban alig álló kliens alkotta csoportok szerveződnek.

A Települési Önkormányzatok Országos Szövetsége (TÖOSZ) 1989-ben jött létre, és 2005-ben a szövetségnek több mint 1700 települési önkormányzat, hat kistérségi, tájegységi önkormányzati érdekképviselői szervezet, valamint nyolc megyei önkormányzat a tagja.

Ha feltételezzük, hogy a helyi önkormányzatok önmaguk, illetve az általuk képviselt települések valamilyen mértékben közösségnek tekinthetők, akkor igaz az is, hogy a TÖOSZ alapegységei eleve összetartó társadalmi tőkével jellemezhető szereplők. A TÖOSZ ehhez képest nyújt egyfajta többlet-közösségi identitást, vagyis közösen felhalmozott *összetartó társadalmi tőkét*. Továbbá működése során a helyi önkormányzatok között sokféle olyan kapcsolat épül, elsősorban térségi alapon – kistérségi és megyei szinten –, ami másként nem jött volna létre. Ennyiben tehát a TÖOSZ összekötő társadalmi tőkét is termel.

Az összetartó és az *összekötő társadalmi tőke* a különböző TÖOSZ-találkozókat, konferenciákat alkalmával kialakult és ápolta informális kapcsolatokat is erősítik, sok esetben ismét elsősorban a szomszédos önkormányzatok vezetői között, akik egy-egy ügyben közösen alakítanak ki álláspontot. A megyei

szintű összetartó-összekötő társadalmi tőke a megyei tagozatok léte által intézményesítetten képződik.

Az összekötő társadalmi tőke képzésének sajátos esete a más önkormányzati és településközi szövetségekkel való kapcsolat. Ezek terepei:

- különböző egyeztető fórumok, melyek többnyire eseti jellegűek, és létrejöttüket leginkább a kormányzattal való egyeztetések alakítják, s az ügy nevezett
- közös álláspontok egyes, az önkormányzati szféra egészét érintő kérdésben. Ezek közül kiemelkedik az éves költségvetés önkormányzatokat érintő fejezetével kapcsolatos állásfoglalás. Évek óta hagyomány, hogy a TÖOSZ szakmai alapanyagának felhasználásával alakul ki a közös álláspont, amelynek egységes képviselője és széleskörű kommunikációja segíti a kitűzött cél elérését.

A TÖOSZ összekötő társadalmi tőkéje túlnyúlik az országhatáron. Ennek egyik formája az, hogy a TÖOSZ tagja több nemzetközi önkormányzati szövetségnek is (pl.: Nemzetközi Önkormányzati Szövetség (IULA) és annak európai kontinentális szervezete, az Európai Települések és Régiók Tanácsa (CEMR)) és képviselőket delegál az Európai Unió Régiók Bizottságába. A TÖOSZ másik nemzetközi kapcsolati tőkéje a testvérvárosi kapcsolatok kialakításában és ennek európai uniós intézményesedésében érhető tetten. A TÖOSZ vesz részt a CEMR testvérvárosi bizottságában és koordinálja a magyar önkormányzatok nemzetközi együttműködési folyamatát.

A TÖOSZ a *bizalom* szintjének növelésében is nyújt társadalmi tőkét tagjai számára. Ennek alapvető mozzanata a sikeres belső működés és a kifelé megnyilvánuló presztízs bizalomgeneráló hatása. Segíti a bizalom erősödését, ha a TÖOSZ olyan szolgáltatást nyújt vagy szervez, amelyet az önkormányzatok a TÖOSZ nélkül nem tudnának vagy mernének megszervezni.

A bizalom egyik biztosítója a *személyes kapcsolat*. Az eseti ügyekben és megállapodásokban legtöbbször ezeken keresztül érkeznek megkeresések. Ez a többlet-bizalom a személyes találkozások során való információcserének köszönhető, sokszor a beszélgetések során véletlenül értesülnek a felek a másik által adható segítségről. A bizalom kialakulását segíti a rendszeres együttlét és a rendszerszerű működés. Ezt az biztosítja, hogy a személyek tulajdonképpen egy szervezetet „személyesítenek meg”, amely az adott személy távozása után is megmarad.

A TÖOSZ *összekapcsoló társadalmi tőkéje* a kormányzati és költségvetési szervekkel három módon intézményesedik. A TÖOSZ tagja az olyan érdekegyeztető testületeknek, amelyek a kormányzat törvénybe előírt egyeztetési kötelezettségeiből fakadnak. Ilyenek a Belügyminisztérium által szerve-

zett költségvetési érdekegyeztető fórumok, az Országos Közszolgálati Érdekegyeztető Tanácsa (OKÉT), a Közalkalmazottak Országos Munkaügyi Tanácsa (KOMT), melyeknek egyes szakmai szabályok kialakításában és a bérfejlesztés kérdésében van kiemelkedő szerepe. Ezen kívül az önkormányzati rendszer működését érintő, általánosítható eseti ügyekben egyeztető megbeszéléseket szervez a TÖOSZ az érintett önkormányzatok és az illetékes kormányzati szereplők részvételével. Ezekben az esetekben a cél az, hogy a valóság bemutatásán keresztül segítsük a jogi szabályozás átalakítását.

E közvetítő tevékenységekben nagyon fontos a kormányzat felé irányuló személyes kapcsolatok működőképessége. A Szövetség elnöke, főtitikára és néhány elnökségi tag vesz részt leginkább az érdekérvényesítésben, aminek oka az, hogy nekik vannak leginkább kapcsolataik a kormányzati szervek képviselőivel. Fontos azonban, hogy a TÖOSZ működésének másfél évtizede alatt megszerzett *hírneve*¹⁴, vagyis a társadalmi tőke kikristályosodott formája az, ami lehetővé teszi, hogy ne minden esetben a személyes kapcsolat legyen a döntő.

IRODALOM

- Alföldi Gy. – Sárkány Cs. – ifj. Erdősi S. – Apró A. – Csete Z. – Kolossa J. 2005: Magdolna negyed szociális városrehabilitációs program. Budapest: Városrehabilitációs Kollokvium, CD-Rom.
- Bourdieu, P. 1978: Rekonverziós stratégiák. In A társadalmi jelenségek újatermelődése. Budapest: Gondolat, 350–378. p.
- Coleman, J. S. 1998 [1988]: A társadalmi tőke az emberi tőke termelésében. In: Lengyel Gy. – Szántó Z. szerk.: Tőkefajták. Budapest: Aula, 11–44. p.
- Egedy T. – Kovács Z. – N. Morrison 2005: A városrehabilitációs kezdeményezések nemzetközi tapasztalatai. Budapest: Városrehabilitációs Kollokvium, CD-Rom.
- Geróházi É. – Somogyi E. – Strömpl P. – Szemző H. – Teller N. – Tosics I. 2004: A szociális városrehabilitáció: koncepció, eszközrendszer és modellkísérletek. Zárótanulmány. Budapest: Városkutatás Kft.
- Grootaert, C. 2001: Social capital: the missing link? In: Dekker, P. – E. M. Uslaner eds.: Social capital and participation in everyday life. London: Routledge, 9–29. p.
- Lin Nan 2001: Social Capital. Cambridge: Cambridge University Press.
- PIU 2002: Social Capital: A discussion paper 2002. London: Performance and Innovation Unit, www.number-10.gov.uk/su/social%20capital/socialcapital.pdf
- Putnam, R. D. 1993a: Making democracy work: civic tradition in modern Italy. Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, R. D. 1993b: Social capital and public life. The American Prospect, No. 13, 1–8. p.

¹⁴ Az így kialakult hírnév a TÖOSZ-t megszemélyesítő vezetőkre is átsugárzik. Az elnökség tagjának lenni nyomatékot ad nyilatkozataiknak, illetve lobbizási tevékenységüknek akkor is, ha azt nem a TÖOSZ, hanem saját önkormányzatuk érdekében fejtik ki.

- Putnam, R. D. 1995: Bowling alone: America's declining social capital. *Journal of Democracy*, vol. 6, no. 1, 65–78. p.
http://jhupress.jhu.edu/demo/journal_of_democracy/v006/6.lputnam.html
- Putnam, R. D. – K. A. Gross 2002: Introduction. In: Putnam, R. D. ed.: *Democracies in flux*. Oxford: Oxford University Press, 3–20. p.
- Rose, R. 2005: *Insiders and outsiders: New Europe Barometer 2004*. Study of Public Policy Working Paper 404. Glasgow: University of Strathclyde.
- Sik E. 2005: *Migráció burokbán*. Akadémiai doktori disszertáció, Budapest.
- VÁTI 2005: „Bihari úti program”. Budapest: Városrehabilitációs Kollokvium, CD-Rom.
- Wallace, C. 2005: *Trends in social capital across the European Union*. WP 2. Aberdeen: University of Aberdeen.
- Winter, I. ed. 2000: *Social capital and public policy in Australia*. Melbourne: Australian Institute of Family Studies.